

Tomasz Kośmider

EDUKACJA OBRONNA MŁODZIEŻY W KONTEKŚCIE KSZTAŁTOWANIA BEZPIECZEŃSTWA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

*„Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”
Jan Zamoyski*

Współczesny system bezpieczeństwa narodowego musi sprostać różnym wyzwaniom i zagrożeniom, być gotowym do wykorzystania pojawiających się szans, a także reagować na sytuacje niebezpieczne w czasie normalnego funkcjonowania państwa, w sytuacjach kryzysowych oraz w związku z wystąpieniem szczególnych zagrożeń. W bezpieczeństwie narodowym chodzi więc o wykorzystanie w realizacji polityki bezpieczeństwa wszelkich dostępnych środków stwarzających warunki, w których pojawienie się zagrożeń i ich skutki byłyby mało prawdopodobne lub mniej dotkliwe dla państwa i społeczeństwa. W tym kontekście istotny pozostaje wymiar społecznego wsparcia bezpieczeństwa. Jest to zgodne z występującymi inklinacjami do pluralistycznego pojmowania bezpieczeństwa i jego polisemantycznego definiowania³⁶.

Obrona suwerenności kraju to nie tylko sprawa wojska i służb mundurowych, ale obowiązek wszystkich obywateli. To sprawia, że w kreowaniu architektury bezpieczeństwa narodowego należy uwzględniać również przygotowanie obronne młodzieży. Społeczne wsparcie bezpieczeństwa w rzeczywistości nie stanowi nowej kategorii. Założenie to, choć może nieco inaczej definiowane przyświecało twórcom niepodległego państwa polskiego, którzy niemal 100 lat temu po 123 latach niewoli wznosili gmach niepodległej ojczyzny.

„Uzupełnienie armii walczących, w przekonaniu Adama Koca, przy pomocy dobrze przygotowanego materiału ludzkiego – jest jednym z najwybitniejszych zadań, przed którymi staje każde państwo w dziedzinie zagadnień obronnych. Jest to jed-

³⁶ J. Świniarski, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym*, w: *Zarządzanie bezpieczeństwem – wyzwania XXI wieku*, red. nauk. M. Lisiecki, Warszawa 2008, s. 62–63, W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, Warszawa 2011, s. 101.

nocześnie pomost łączący organizm wojska z resztą społeczeństwa we wspólnym wielkim wysiłku nad zapewnieniem bezpieczeństwa państwa polskiego”³⁷.

W dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce, podobnie jak w większości krajów europejskich, przysposobienie wojskowe traktowano jako przede wszystkim przygotowanie społeczeństwa do służby wojskowej. Działalność ta stanowiła ważny element rozwijania i doskonalenia sprawności obronnej obywateli, pojmowana jako przysposobienie młodzieży przedpoborowej do odbycia służby wojskowej oraz utrzymanie na właściwym poziomie sprawności rezerwistów. W przysposobieniu wojskowym upatrywano możliwość częściowego zrealizowania popularnego wówczas hasła „narodu pod bronią”. Spodziewano się, że pozwoli to zmniejszyć koszty funkcjonowania sił zbrojnych lub skrócić czas odbywania zasadniczej służby wojskowej³⁸. Przysposobienie wojskowe, ściśle powiązane z problemem wychowania fizycznego stanowiło „integralny składnik nowoczesnej organizacji obrony państwa”, który miał „podwójne zadanie to jest przygotowanie psychiczne i fizyczne społeczeństwa do udziału w przyszłej wojnie, prowadzone równoległe z przygotowaniem mobilizacji powszechnej społeczeństwa”³⁹.

Od 1921 r. rozpoczęto prowadzenie letnich obozów wakacyjnych przysposobienia wojskowego, mających istotne znaczenie dla rozwoju fizycznego młodzieży i przygotowujących jednocześnie pod kątem zagadnień obrony kraju. Obozy te trwały z reguły 6 tygodni, począwszy od 1 lipca każdego roku, grupując młodzież szkolną, akademicką i kierowników hufców szkolnych. Dla młodzieży pozaszkolnej urządzano obozy letnie w terminie późniejszym – po 15 sierpnia⁴⁰. Dobre wyniki osiągnięte w organizowaniu obozów letnich⁴¹, stały się zachętą do uruchomienia od 1923 r. kursów zimowych przysposobienia wojskowego, głównie dla młodzieży wiejskiej, mającej wówczas zdecydowanie więcej czasu wolnego niż w miesiącach letnich. Dużą rolę w przygotowywaniu rezerw odgrywały stowarzyszenia, „które dobrowolnie przyjęły na siebie obowiązek przysposobienia wojskowego swoich członków, posiadając charakter stowarzyszeń wojskowo-wychowawczych”⁴². Wiele spośród stowarzyszeń uprawnionych było do korzystania z pomocy wojska. Wytyczne Ministra Spraw Wojskowych o przysposobieniu rezerw z lipca 1923 r. wymieniają: Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Strzelecki, Związek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Stowarzyszenie Powstańców i Wojaków, Zjednoczenie Młodzieży Polskiej, Związek Młodzieży Wiejskiej,

³⁷ A. Koc, *Przysposobienie wojskowe poza ramami wojska*, w: *Wychowanie Wojskowe. Praca zbiorowa*, Warszawa 1923, s. 69 i 79.

³⁸ S. Haller, *Naród a armia*, Kraków 1926, s. 46, K. Pindel, *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 70.

³⁹ R. Starzyński, *Zarys nauki organizacji sił zbrojnych*, Warszawa 1930, s. 20 i 61.

⁴⁰ Rozkaz szefa Sztabu Generalnego WP gen. dyw. Stanisława Hallera z 2 V 1924 r. (L.3366/P.W.) dotyczący organizowania w 1924 r. obozów letnich, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Oddział (dalej O.) III Sztab Generalny (dalej SG), sygn. I 303.5.162.

⁴¹ Dane Oddziału III SG WP odnośnie do obozów letnich przysposobienia wojskowego w latach 1923 i 1924 wyraźnie pokazują tendencje zwykłe, o ile np. w 1923 r. zorganizowanych było 74 obozy, w których uczestniczyło 4815 uczestników o tyle w 1924 r. na 78 obozach było 7050 uczestników, CAW, O.III SG, sygn. I 303.5.162.

⁴² A. Koc, op. cit., s. 182.

Związek Bezpieczeństwa Kraju, Związek Powstańców. Były to stowarzyszenia, których statuty gwarantowały wojsku wpływ na kształt szkolenia pod kątem fachowym i które były upoważnione przez Ministerstwo Spraw Wojskowych do prowadzenia przysposobienia wojskowego. Listę tę należałoby rozszerzyć jeszcze o Związek Osadników, Ochotniczą Straż Pożarną oraz Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju⁴³.

Stowarzyszenia zasadniczo dzielono na dwie grupy: pierwszą, mającą przede wszystkim na celu wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe jak np. „Sokół”, ZHP, Związek Strzelecki – właściwie jedyne w Polsce stowarzyszenie ściśle wojskowe oraz drugą, o charakterze raczej kulturalno-oświatowym, podejmującą obok działalności głównej także pracę na rzecz przysposobienia wojskowego, np. Zjednoczenie Młodzieży Polskiej, czy Związek Młodzieży Wiejskiej⁴⁴. Działalność w dziedzinie wychowania i przysposobienia wojskowego prowadziły także organizacje zrzeszające rezerwistów, a mianowicie: Związek Oficerów Rezerwy, Związek Podoficerów Rezerwy i Związek Rezerwistów. Spośród stowarzyszeń kombatanckich ożywioną działalność na rzecz obronności państwa prowadził Związek Powstańców Wielkopolski i Związek Powstańców Śląskich. Inne nie odgrywały większej roli w działaniach bezpośrednich na rzecz wojska i obronności⁴⁵.

Przysposobienie obronne w niepodległej II Rzeczypospolitej charakteryzowało się różnorodnością podejmowanych inicjatyw i wieloma osiągnięciami na polu edukacji obronnej społeczeństwa. Analizując podejmowane wówczas inicjatywy w zakresie przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego trudno nie zauważyć, że udało się wygenerować interesujące rozwiązania systemowe, charakteryzujące się znacznym stopniem zintegrowania. Dotyczy to szczególnie okresu po 1927 r., kiedy centralnym ogniwem systemu był Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Instytucji tej powołanej z inicjatywy marszałka Józefa Piłsudskiego w znacznym stopniu udało się spopularyzować ideę przygotowań obronnych w polskiej przestrzeni publicznej. Pokłosiem takiego działania była systematycznie rosnąca liczba uczestników organizowanych szkoleń. Uznanie budzi zarówno dorobek, jak i sprawność organizacyjna podejmowanych inicjatyw w okresie międzywojnia, niektóre rozwiązania jeszcze dziś po pewnej modyfikacji mogłyby znaleźć zastosowanie⁴⁶.

Po zakończeniu II wojny światowej władze Polski lubelskiej podjęły działania mające na celu kontynuację prowadzonej w Drugiej Rzeczypospolitej edukacji

⁴³ F. Wład, *Zagadnienia przysposobienia wojskowego w niektórych państwach Europy i w Polsce*, „Bellona”, 1926, t. XXII, s. 32, J. Wądołowski, *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe*, w: *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, red. nauk. H. Mościcki, W. Dzwonkowski T. Bałaban, Warszawa 1928, s. 537, L. Wyszczelski, *Przysposobienie obronne kobiet w Polsce w latach 1918–1939*, cz. I, „Przysposobienie Obronne-Obrońna Cywilna w Szkole” 1994, nr 3, s. 152.

⁴⁴ Wytyczne pracy przysposobienia rezerw z 4 VII 1923 r. CAW, O.I SG, sygn. I 303.3.442.

⁴⁵ K. Pindel, *Działalność społeczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej na rzecz obronności kraju w latach 1918-1939*, cz. II, *Udział społeczeństwa w działalności pozamilitarnych elementów systemu obronnego państwa w latach 1923–1939*, Warszawa 1995, s. 35.

⁴⁶ T. Kośmider, *Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921–1926*, Toruń 2002, s. 44–49.

młodzieży w zakresie przysposobienia wojskowego. Egzemplifikację tych tendencji stanowi wprowadzenie do szkół przysposobienia wojskowego jako przedmiotu nauczania, co stało się możliwe dzięki dekretni Krajowej Rady Narodowej z 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Odpowiedzialność za realizowanie postanowień dekretu, w zakresie „rozwijania i utrzymania tężyzny obywateli Rzeczypospolitej i dla zapewnienia Siłom Zbrojnym Rzeczypospolitej Polskiej Żołnierza-Obywatela” ponosił Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Obowiązkowi przysposobienia wojskowego podlegali wszyscy obywatele „bez różnicy płci, począwszy od lat 16”⁴⁷. W efekcie tych decyzji rozpoczęto tworzenie hufców oraz ośrodków przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. Na wsiach do hufców włączono szkolnictwo rolnicze, nadając im nazwy hufców przysposobienia wojskowego i rolniczego⁴⁸.

W związku z potrzebą „włączenia twórczego zapału młodego pokolenia do pracy nad rozwojem sił i bogactwa narodu oraz celem rozszerzenia systemu wychowania narodowego, przedłużenia kształcenia i wychowania młodzieży poza okres obowiązku szkolnego” ustawą z 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu wprowadzony został „obowiązek powszechnego przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży”. Wśród zdefiniowanych zadań powszechnego przysposobienia młodzieży znalazła się kwestia zapewnienia jej rozwoju fizycznego i tężyzny fizycznej, kształtowania świadomości narodowej oraz przygotowania młodzieży do obrony Rzeczypospolitej⁴⁹.

Powszechny obowiązek przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego obejmował szkolenie sportowe, w zakresie przysposobienia do służby wojskowej oraz do wojskowej służby pomocniczej. Wykonywanie obowiązku przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego realizowano razem z powszechnym obowiązkiem przysposobienia zawodowego. Objęta tym obowiązkiem została młodzież w wieku od 16 do 21 lat oraz osoby do 30 roku życia, jeżeli nie odbyły zasadniczej służby wojskowej. Szczegółowe wytyczne oraz programy dotyczące przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego wydawał komendant główny Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”. Organem odpowiedzialnym za definiowanie głównych wytycznych oraz sprawowanie nadzoru nad realizacją tego procesu była Naczelna Rada dla Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej, instytucją zaś odpowiedzialną za bezpośrednie kierowanie sprawami kultury i sportu

⁴⁷ Dekret z 16 I 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946, nr 31, poz. 195.

⁴⁸ Z. Falkowski, *Zarys problematyki edukacji obronnej młodzieży w latach 1946–1990*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014, s. 194.

⁴⁹ Ustawa z 25 II 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948, nr 12, poz. 90.

był Główny Urząd Kultury Fizycznej ze strukturami wykonawczymi na poziomie województw i powiatów⁵⁰.

Powszechna Organizacja „Służba Polsce” była organizacją, która w swych założeniach miała przygotowywać młodzież do obrony kraju. Służyła do wykorzystania młodych ludzi do pracy, niejednokrotnie w ciężkich warunkach, realizując jednocześnie funkcje indoktrynacji politycznej zgodnie z założeniami Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Związku Młodzieży Polskiej. Po rozwiązaniu w 1955 r. Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”⁵¹ jej bazę szkoleniową przejęła koncentrująca się na patriotycznym wychowaniu młodzieży i przygotowaniu jej do służby wojskowej Liga Przyjaciół Żołnierza, przekształcona w 1962 r. w Ligę Obrony Kraju.

W pierwszym okresie powojennym nie było w Polsce jednolitego programu nauczania z zakresu obrony kraju. Dopiero w 1952 r. na podstawie uchwały Prezydium Rządu wprowadzono do szkół średnich przysposobienie wojskowe jako przedmiot obowiązkowy. W tym samym roku opracowano pierwszy jednolity program nauczania przysposobienia wojskowego, ukierunkowany na przygotowanie młodzieży do służby wojskowej. Stopniowo program ten ewoluował w kierunku przygotowania społeczeństwa do samoobrony. Od nauczycieli przysposobienia wojskowego w szkołach średnich wymagano odpowiednich kwalifikacji⁵².

Ustawą o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 21 listopada 1967 r. wprowadzono przysposobienie obronne młodzieży i powszechną samoobronę ludności. Założenia programowe przysposobienia obronnego młodzieży ustalało Ministerstwo Obrony Narodowej, odpowiedzialność zaś za organizację i opracowanie szczegółowych programów nauczania tego przedmiotu spoczywała na Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. W czasie wakacji młodzież mogła uczestniczyć w obozach letnich przysposobienia obronnego. Ustawodawca zdecydował ponadto o zobowiązaniu organizacji i stowarzyszeń wyższej użyteczności, których statuty przewidywały działalność w zakresie przysposobienia obronnego lub uprawiania dziedzin sportu, mających znaczenie obronne do prowadzenia przysposobienia obronnego młodzieży, szczególnie uczęszczającej do szkół, w których nie było ono prowadzone oraz młodzieży pozaszkolnej. Art. 160 przywołanej ustawy stanowił zaś, że wszystkie osoby, z wyjątkiem niezdolnych ze względu na stan zdrowia, mają obowiązek uczestniczenia w szkoleniu i ćwiczeniach praktycznych „mających na celu uzyskanie niezbędnych umiejętności w zakresie powszechnej samoobrony”⁵³.

⁵⁰ Z. Falkowski, op. cit., s. 196.

⁵¹ W 1958 r. powołano Ochotnicze Hufce Pracy.

⁵² Od nauczycieli przysposobienia wojskowego w szkołach średnich oczekiwano posiadania ukończonych studiów wyższych, dyplomu nauczyciela szkół średnich, posiadania stopnia co najmniej podoficera rezerwy lub ukończonego Studium Wojskowego, ukończenia szkoły średniej i posiadania stopnia oficera rezerwy lub też złożenia egzaminów przed komisją na nauczyciela pw w szkołach średnich.

⁵³ Art. 154–160 ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 21XI 1967 r., Dz.U 1967, nr 44, poz. 220.

Obowiązkowy przedmiot nauczania przysposobienia obronnego w szkołach średnich z możliwością rozszerzenia nauczania na szkoły nie będące średnimi stanowił, na co zwraca uwagę Zbigniew Falkowski, początek tworzenia systemu wychowania patriotyczno-obronnego w Polsce ludowej⁵⁴. W latach 1970-1974 nauczanie przysposobienia obronnego rozszerzono na szkoły podstawowe, zasadnicze szkoły zawodowe, szkoły przysposobienia rolniczego oraz szkoły policealne. Z początkiem lat 70. szkoleniem wojskowym objęci zostali również studenci cywilnych uczelni wyższych, zdolni do służby wojskowej. Na pozostałych studentów nałożono obowiązek odbycia szkolenia obronnego. Wiele uwagi w ramach przysposobienia wojskowego poświęcano między innymi na wyrobienie umiejętności i nawyków z zakresu obrony przed bronią masowego rażenia. Zdobywana wiedza stanowić miała wstępne przygotowanie do zasadniczej służby wojskowej⁵⁵.

Przysposobienie obronne, obok innych zajęć programowych, spełniało istotną rolę w realizacji zadań wychowawczych szkoły, szczególnie w wychowaniu patriotyczno-obronnym. I tu podobnie jak w przeszłości, wychowanie to miało podbudowę ideologiczną.

Od czasu przemian społeczno-polityczno-gospodarczych, mających miejsce na przełomie lat dziewięćdziesiątych, w obszarze przygotowań obronnych społeczeństwa, w tym również młodzieży, obserwować można dynamiczny proces przeobrażeń, który – mimo upływu ćwierćwiecza – nie osiągnął oczekiwanego poziomu. Ciągłe brakuje systemowego ujęcia edukacji w zakresie bezpieczeństwa, łączącej treści i formy ich realizacji z oczekiwaniami i potrzebami Sił Zbrojnych RP. Dodajmy, że w latach 1990/1991 ze szkół podstawowych wycofano przysposobienie obronne i zastępczo wprowadzono zagadnienia z zakresu samoobrony, ponadto w 1991 r. z programów studiów uczelni wyższych usunięto zajęcia wojskowe.

Podpisanie 26 maja 1994 r. „Porozumienia o współpracy między Ministerstwem Obrony Narodowej i Ministerstwem Edukacji Narodowej w zakresie działalności dydaktyczno-wychowawczej, naukowo-badawczej i organizacyjno-logistycznej” stworzyło podstawę do podjęcia wspólnych działań w tym zakresie. W 1998 r. w ramach reformy edukacji narodowej rozpoczęto wspólne prace programowe obu resortów nad zbudowaniem nowego systemu edukacji obronnej młodzieży w szkołach średnich. Efektem podjętych działań miało być wygenerowanie nowoczesnego modelu szkolenia wojskowego młodzieży. Na podstawie podpisanego 1 września 1999 r. aneksu nr 2 do wspomnianego porozumienia oraz „Decyzji nr 126/MON Ministra Obrony Narodowej z 30 czerwca 1999 r. w sprawie przeprowadzenia eksperymentu z zakresu edukacji obronnej młodzieży” rozpoczęto organizowanie klas realizujących treści szkolenia wojskowego na poziomie szkół średnich, wzorując się na utworzonej eksperymentalnie w roku szkolnym

⁵⁴ Z. Falkowski, op. cit., s. 201.

⁵⁵ T. Bieniasz, T. Siuda, *Problemy obronności w systemie szkolnym*, Warszawa 1978, s. 150-158.

1998/1999 klasie wojskowej w Liceum Ogólnokształcącym w Tucholi⁵⁶. W kolejnym roku zdecydowano o upowszechnieniu eksperymentu w innych szkołach średnich. Poza tym, celem pozyskiwania dla wojska specjalistów w szczególności „deficytowych specjalnościach” utworzono, w początkowym okresie eksperymentu, trzy klasy o profilu wojskowym w technicznych szkołach średnich, które realizowały programy wojskowo-użytecznego profilowania zawodowego dla poszczególnych rodzajów sił zbrojnych. Opracowane zostały założenia programowe, program zajęć z przysposobienia wojskowego dla szkół ponadpodstawowych, program pracy wychowawczej szkół średnich z klasami o profilu wojskowym oraz założenia dotyczące wymogów sprawnościowych i zdrowotnych dla kandydatów do tych klas. W roku 2000 zorganizowano po raz pierwszy Centralny Obóz Szkoleniowo-Wypoczynkowy „Zamość 2000”, w trakcie którego koncentrowano się przede wszystkim na doskonaleniu praktycznych umiejętności uczniów oraz sprawdzeniu teoretycznej wiedzy z przysposobienia wojskowego⁵⁷.

Słabą stroną podejmowanych w tamtym okresie działań i proponowanych rozwiązań, jak można przeczytać w „Koncepcji programowo-organizacyjnej włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej”, opracowanej w 2014 r. przez zespół powołany przez rektora-komendanta Akademii Obrony Narodowej, było zrezygnowanie z „prac koncepcyjnych dotyczących obrony terytorialnej kraju, która zakładała powszechny udział młodzieży szkolnej w przysposobieniu wojskowym, jako zasadniczym elemencie przygotowania do służby w jednostkach OT”. Proces zmian w organizacji sił zbrojnych poszedł w innym kierunku, wobec czego kształcenie młodzieży w klasach profilowanych wojskowo nabrało raczej charakteru obronnego niż wojskowego. Kolejną przyczyną zawieszenia opisywanego eksperymentu były trudności z obejmowaniem patronatów nad klasami wojskowymi przez jednostki wojskowe, niejednokrotnie rozwiązywane lub dyslokowane. Problematyczna pozostawała także kwestia zabezpieczenia organizacyjno-logistycznego, w tym finansowanie obozów i szkoleń w jednostkach patronackich, zabezpieczenie mundurowe oraz wyposażenie wojskowe. Uwarunkowania te sprawiły, że zainteresowanie prowadzeniem klas profilowanych wojskowo przez organy prowadzące (samorządowe) stopniowo zaczęło maleć, a sam eksperyment na poziomie centralnym zakończono⁵⁸.

Należy zauważyć, że problemy i różnego rodzaju utrudnienia dotyczące budowania społecznego wsparcia bezpieczeństwa nie są wyłącznie domeną czasów współczesnych. Nie często zdaje się sprawę, że z problemem tym borykano się

⁵⁶ W szczytowym okresie funkcjonowania klas wojskowych na terenie całego kraju było około 100, w których kształcono ponad 2500 młodzieży.

⁵⁷ *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, opracowana przez zespół powołany przez rektora-komendanta Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2014, mps, s. 7, M. Kaliński, *Przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej*, Warszawa 2000, s. 22.

⁵⁸ *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych ...*, s. 7.

także w II Rzeczypospolitej, choć dla wielu okres ten jest niejednokrotnie przywoływany jako niemal wzorcowy, do którego należy się odwoływać. Otóż pierwsze lata niepodległego państwa polskiego nie sprzyjały rozwojowi przysposobienia wojskowego. Wojna polsko-rosyjska lat 1919-1920, a także powstania narodowe wciągnęły niemal całą młodzież do wojska. Potem z kolei ogólne zmęczenie społeczeństwa działaniami militarnymi powodowało pewną rezerwę i dość ostrożne podejście do tego typu aktywności społecznej. Dodatkowo problem ten komplikował kryzys gospodarczy, który trapił Polskę u progu niepodległości⁵⁹. Jedyne Związki Strzeleckie rozwijały się prężnie, współpracując z wojskiem. Był to jednak przypadek dość odosobniony. Nawet w harcerstwie propozycje wprowadzenia przysposobienia wojskowego do programu, proponowane na II Zjeździe Związku Harcerstwa Polskiego w 1921 r. oraz projekt „Ustawy o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i powszechnym przysposobieniu do obrony Rzeczypospolitej” z 1922 r. przygotowany przez Ministerstwo Spraw Wojskowych napotkały sprzeciw ze strony części kadry instruktorskiej⁶⁰. Dopiero gdy „opadła fala zmęczenia powojennego, przysposobienie wojskowe stało się popularniejsze”⁶¹. Należy dodać, że idea ta wówczas nie znajdowała właściwego zrozumienia także wśród wojskowych czynników decyzyjnych.

Mimo początkowych trudności udało się jednak osiągnąć na tym polu znaczne sukcesy. Doskonałą egemplifikację stanowi społeczne zaangażowanie w działaniach prowadzonych we wrześniu 1939 r. i w latach II wojny światowej.

W ostatnim okresie mamy do czynienia ze zmianą tendencji odnośnie budowania społecznego zaplecza bezpieczeństwa narodowego. Na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół⁶² określono podstawę programową dla nowego przedmiotu – edukacja dla bezpieczeństwa, zastępując dotychczasowe przysposobienie obronne. Podjęte działania miały na celu lepsze przygotowania młodzieży szkolnej w zakresie edukacji obronnej, w perspektywie profesjonalizacji polskiej armii. Równocześnie zauważono dwie warunkujące się wzajemnie tendencje, a mianowicie rosnące zainteresowanie młodzieży możliwością pobierania nauki w klasach profilowanych wojskowo oraz pogłębiający się systematycznie niż demograficzny, a tym samym problem z utrzymaniem szkół. Spowodowało to, że klasy już nie tylko wojskowe, ale wszystkie mundurowe, stały się sposobem na pozyskiwanie młodych ludzi do placówek oświatowych⁶³.

⁵⁹ M. Fularski, *Przysposobienie wojskowe w Polsce*, Warszawa 1929, s. 82.

⁶⁰ J. Wojtyca, *Organizacja przysposobienia wojskowego młodzieży w II RP*, „Wojsko i Wychowanie” 1999, nr 3, s. 72–73.

⁶¹ M. Fularski, op. cit., s. 82.

⁶² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 XII 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U 2009, nr 4, poz. 17.

⁶³ *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych ...*, s. 9, K. Mucha, *Co dalej w edukacji dla bezpieczeństwa*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014, s. 134.

W lutym 2014 r., jak wynika z dostępnych danych, w całym kraju funkcjonowało 241 szkół, realizujących tzw. innowacje pedagogiczne w zakresie edukacji obronnej⁶⁴. Chętnych do pobierania w nich nauki jest tak dużo, że organy samorządowe oraz dyrektorzy szkół podejmują decyzje o tworzeniu kolejnych klas. Wspierają ich szkoły i instytucje wojskowe. Owocem współpracy Akademii Obrony Narodowej z Biurem Bezpieczeństwa Narodowego była organizacja w roku 2013 pierwszego w historii zlotu klas wojskowych z udziałem prezydenta RP, ministrów edukacji narodowej i obrony narodowej. Istotnymi z punktu widzenia rozpatrywanego problemu badawczego okazały się konferencje i spotkania przedstawicieli resortu oświaty i obrony narodowej z kadrami nauczycielską, jakie wielokrotnie miały miejsce w Akademii Obrony Narodowej. Od 2012 r. uczniowie klas mundurowych uczestniczą w seminariach i konferencjach organizowanych w Uczelni oraz cyklicznych projektach, takich jak „Wszechnica Bezpieczeństwa”, „Biwaki Militarne”, czy „Pikniki Militarne”⁶⁵.

Na zmianę istniejącego wcześniej podejścia do problematyki bezpieczeństwa państwa i połączenie jej z polityką rozwoju społeczno-gospodarczego w dużym stopniu wpłynęło przyjęcie przez Radę Ministrów w 2009 r. nowych zasad prowadzenia polityki rozwoju kraju. Rządowy plan działania, jak zapisano w przyjętej 9 kwietnia 2013 r. „Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022”, zawierający „koncepcję uporządkowania obowiązujących dokumentów strategicznych, realizujących średnio- i długookresową strategię rozwoju państwa, włączył ją do grona dziewięciu zintegrowanych strategii rozwoju kraju. Rozwiązanie to stwarza szansę na wzmocnienie warstwy realizacyjnej strategii i nadanie nowego impulsu pracom związanym z budową zintegrowanego systemu bezpieczeństwa narodowego, w powiązaniu z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju”⁶⁶. Długookresowa strategia rozwoju kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”⁶⁷ uznaje zapewnienie bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego za warunek konieczny do pomyślnego rozwoju państwa. Podobne podejście prezentuje średniookresowa „Strategia Rozwoju Kraju 2020”⁶⁸, przyjmując utrwalanie bezpieczeństwa narodowego za jeden z priorytetowych kierunków interwencji publicznej w obszarze strategicznym „Sprawne i efektywne państwo”. Ewoluuująca przy tym nieustannie architektura bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej narzuca konieczność nieustannego rozwoju społeczeństwa realizującego zadania w ramach systemu bezpieczeństwa narodowego,

⁶⁴ <http://www.dwipo.wp.mil.pl/pl/pl/index.html>.

⁶⁵ L. Kanarski, M. Koter, I. Urych, *Wstęp do analizy funkcjonowania klas wojskowych po 1989 roku*, w: *Społeczny wymiar obronności*, red. nauk. J. Walczak, Warszawa 2014, s. 141–142.

⁶⁶ *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022* przyjęta przez Radę Ministrów 9 IV 2013 r., s. 4.

⁶⁷ *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności, Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju*, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, projekt z 9 XI 2012 r.

⁶⁸ *Strategia Rozwoju Kraju 2020 r. Aktywne Społeczeństwo. Konkurencyjna Gospodarka. Sprawne Państwo*, dokument przyjęty przez Radę Ministrów 25 IX 2012 r. (Monitor Polski z 22 XI 2012 r., poz. 882).

złożonego z podmiotów oraz zasobów przeznaczonych przez państwo do realizacji zadań w dziedzinie bezpieczeństwa⁶⁹.

Za istotne z punktu widzenia edukacji dla bezpieczeństwa uznać należy kwestie wynikające z treści zawartych w obowiązujących dokumentach strategicznych, a odnoszące się do rozwoju społecznego wymiaru bezpieczeństwa narodowego, które zdefiniowane zostały jako „budowa obywatelskiego zaplecza Sił Zbrojnych RP” oraz „budowa kapitału na rzecz bezpieczeństwa”⁷⁰. W tym kontekście wartością nie do przecenienia w demokratycznym państwie prawa, jakim jest Polska pozostaje aktywność społeczeństwa obywatelskiego. W interesie państwa leży więc wspieranie wszelkich inicjatyw prowadzących do budowania społeczeństwa opartego na wiedzy oraz tworzenie wykształconych zasobów osobowych. Rośnie znaczenie szeroko rozumianej edukacji, mającej na celu przygotowanie społeczeństwa do zapewnienia możliwie największych szans przetrwania i rozwoju, niezależnie od rodzaju i skali występujących zagrożeń bezpieczeństwa⁷¹.

W obszarze działań podejmowanych na rzecz tworzenia społecznej bazy bezpieczeństwa narodowego muszą znaleźć się inicjatywy zmierzające w kierunku wsparcia pozarządowych organizacji proobronnych i ratowniczych. Celowym wydaje się wypracowanie ram organizacyjnych powszechnego ochotniczego szkolenia wojskowego dla zbudowania, między innymi zasobów przeszkolonych rezerw osobowych na potrzeby Narodowych Sił Rezerwowych oraz włączenie klas mundurowych i organizacji paramilitarnych w system NSR. Szacuje się, że tymi formami szkolenia mogłoby być objętych około 10 tys. młodzieży rocznie⁷². Celowym pozostaje stworzenie systemu szkolenia uczniów klas wojskowych, członków Strzelca, Legii Akademickiej, grup rekonstrukcyjnych i innych organizacji paramilitarnych. Konieczne jest zatem opracowanie przez właściwe struktury Ministerstwa Obrony Narodowej standardów /programów/ szkoleniowych dla szkolenia podstawowego i specjalistycznego, stanowiącego ekwiwalent przedwstępne-go lub wstępnego szkolenia przygotowawczego do służby wojskowej⁷³.

W sytuacji kurczenia się zasobu przeszkolonych rezerw osobowych na potrzeby jednostek wojskowych i innych jednostek organizacyjnych przewidzianych do wykonywania zadań obronnych, w sytuacji prowadzonej profesjonalizacji Wojska Polskiego, wypracowanie efektywnego systemu edukacji obronnej młodzieży, kompatybilnego z systemem służby przygotowawczej pozostaje swego rodzaju *signum temporis*.

⁶⁹ Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013, s. 14–35, R. Rybak, *Edukacja dla bezpieczeństwa jako element wychowania obywatelskiego*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014, s. 98–99.

⁷⁰ *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022 ...*, s. 80–81.

⁷¹ A. Targowski, *Polska w procesie cywilizacji*, w: *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategię*, red. nauk. R. Jakubczak, J. Marczak, Warszawa 2011, s. 100.

⁷² Młodzież studencką można objąć ochotniczym szkoleniem wojskowym w czasie studiów lub w czasie wakacji – jak miało to miejsce w latach 2002–2006.

⁷³ *Koncepcja funkcjonowania Narodowych Sił Rezerwowych*, opracowana przez zespół powołany przez rektora-komendanta AON, Warszawa 2014 mps, s. 12.

Nie ulega wątpliwości, że koncepcja doskonalenia podsystemu edukacji dla bezpieczeństwa musi być ukierunkowana na zmianę układu strukturalnego, organizacyjnego i programowego. Niezbędnym staje się przyjęcie rządowego programu edukacji dla bezpieczeństwa, któryby zwiększył skuteczność tego wymiaru edukacji społecznej⁷⁴. W tym również utworzenie jednego ośrodka koordynującego ich zakres i współdziałanie, a także opracowanie ogólnych celów edukacji dla bezpieczeństwa, diagnozowanie stanu edukacji oraz zasad funkcjonowania systemu. W ten sposób edukacja dla bezpieczeństwa będzie zorganizowana na zasadach powszechności i ustawiczności. Budowaniu obywatelskiego zaplecza obronności państwa towarzyszyć musi zwiększenie efektywności działania administracji publicznej w sprawach bezpieczeństwa poprzez systematyczne, ustawiczne podnoszenie poziomu kwalifikacji, celem osiągnięcia i utrzymania wysokiego poziomu gotowości oraz zdolności służb, straży i administracji do sprawnego reagowania na pojawiające się zagrożenia.

Bibliografia

1. Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013.
2. Bieniasz T., Siuda T., *Problemy obronności w systemie szkolnym*, Warszawa 1978.
3. Falkowski Z., *Zarys problematyki edukacji obronnej młodzieży w latach 1946–1990*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014.
4. Fularski M., *Przysposobienie wojskowe w Polsce*, Warszawa 1929.
5. Haller S., *Naród a armia*, Kraków 1926.
6. Kaliński M., *Przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej*, Warszawa 2000.
7. Kanarski L., Koter M., Urych I., *Wstęp do analizy funkcjonowania klas wojskowych po 1989 roku*, w: *Spółeczny wymiar obronności*, red. nauk. J. Walczak, Warszawa 2014.
8. Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, Warszawa 2011.
9. Koc A., *Przysposobienie wojskowe poza ramami wojska*, w: *Wychowanie Wojskowe. Praca zbiorowa*, Warszawa 1923.
10. Kośmider T., *Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921–1926*, Toruń 2002.
11. Mucha K., *Co dalej w edukacji dla bezpieczeństwa*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014.
12. Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na różnych poziomach rzeczywistości społecznej*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014.
13. Pindel K., *Działalność społeczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej na rzecz obronności kraju w latach 1918–1939*, cz. II, *Udział społeczeństwa w działalności pozamilitarnych elementów systemu obronnego państwa w latach 1923–1939*, Warszawa 1995.
14. Pindel K., *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995.
15. Starzyński R., *Zarys nauki organizacji sił zbrojnych*, Warszawa 1930.

⁷⁴ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na różnych poziomach rzeczywistości społecznej*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014, s. 40–41.

16. Rybak R., *Edukacja dla bezpieczeństwa jako element wychowania obywatelskiego*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014.
17. Swiniarski J., *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym*, w: *Zarządzanie bezpieczeństwem – wyzwania XXI wieku*, red. nauk. M. Lisiecki, Warszawa 2008.
18. Targowski A., *Polska w procesie cywilizacji*, w: *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategię*, red. nauk. R. Jakubczak, J. Marczak, Warszawa 2011.
19. Wądołowski J., *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe*, w: *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, red. nauk. H. Mościcki, W. Dzwonkowski T. Bałaban, Warszawa 1928.
20. Wład F., *Zagadnienia przysposobienia wojskowego w niektórych państwach Europy i w Polsce*, „Bellona”, 1926, t. XXII.
21. Wojtycza J., *Organizacja przysposobienia wojskowego młodzieży w II RP*, „Wojsko i Wychowanie”, 1999, nr 3.
22. Wyszczelski L., *Przysposobienie obronne kobiet w Polsce w latach 1918–1939*, cz. I, „Przysposobienie Obronne-Obrona Cywilna w Szkole”, 1994, nr 3.

Akty prawne

23. Dekret z 16 I 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946, nr 31, poz. 195.
24. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 XII 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U 2009, nr 4, poz. 17.
25. *Strategia Rozwoju Kraju 2020 r. Aktywne Społeczeństwo. Konkurencyjna Gospodarka. Sprawne Państwo*, dokument przyjęty przez Radę Ministrów 25 IX 2012 r. (Monitor Polski z 22 XI 2012 r., poz. 882).
26. Ustawa z 25 II 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948, nr 12, poz. 90.
27. Ustawa z 21 XI 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U 1967, nr 44, poz. 220, Art. 154–160.

Strona internetowa

28. <http://www.dwipo.wp.mil.pl/pl/pl/index.html>.

Inne

29. Dane Oddziału III SG WP odnośnie do obozów letnich przysposobienia wojskowego w latach 1923 i 1924 wyraźnie pokazują tendencje zwyżkowe, o ile np. w 1923 r. zorganizowanych było 74 obozy, w których uczestniczyło 4815 uczestników o tyle w 1924 r. na 78 obozach było 7050 uczestników, CAW, O.III SG, sygn. I 303.5.162.
30. *Koncepcja funkcjonowania Narodowych Sił Rezerwowych*, opracowana przez zespół powołany przez rektora-komendanta AON, Warszawa 2014.
31. *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, opracowana przez zespół powołany przez rektora-komendanta Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2014.
32. *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju*, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, projekt z 9 XI 2012 r.
33. Rozkaz szefa Sztabu Generalnego WP gen. dyw. Stanisława Hallera z 2 V 1924 r. (L.3366/P.W.) dotyczący organizowania w 1924 r. obozów letnich, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Oddział (dalej O.) III Sztab Generalny (dalej SG), sygn. I 303.5.162.

34. *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022* przyjęta przez Radę Ministrów 9 IV 2013 r.
35. Wytyczne pracy przysposobienia rezerw z 4 VII 1923 r. CAW, O.I SG, sygn. I 303.3.442.

Liczba znaków ze spacjami: 37193

Informacje o autorze

płk dr hab. Tomasz Kośmider
Akademia Obrony Narodowej
e-mail: t.kosmider@aon.edu.pl